

CÂTEVA CAZURI DE VARIAȚIE FRAZEOLOGICĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

ANDREEA RADU-BEJENARU

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”; Universitatea din București

cristina-andreea.bejenaru@lls.unibuc.ro; andreea_radubejenaru@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *frazeologie, limba română, variație frazeologică, creativitate idiomatică, dinamica fondului frazeologic.*

Keywords: *phraseology, Romanian language, idiomatic variation, idiomatic creativity, the dynamics of the phraseological inventory.*

1. CONSIDERAȚII TEORETICE PRELIMINARE

Variația frazeologică este un fenomen mai rar tratat în lingvistica românească contemporană, despre care credem, însă, că necesită o atenție mai mare. Variația frazeologică contravine viziunii canonice asupra frazeologismelor, care sunt considerate în mod tradițional ca fiind construcții cu o structură fixă, cu elemente bine sudate și al căror specific constă tocmai în redarea lor sub aceeași formă. Motivele pentru care acest fenomen se manifestă în uzul curent al frazeologismelor sunt diverse și țin, în mare parte, de prezența sau absența intenției vorbitorilor de a modifica structura expresiei. Vom reveni asupra acestui aspect în paginile următoare. Totodată, considerăm că nu putem avea o înțelegere bună a acestui fapt de limbă fără a reveni asupra unor caracteristici principale ale unităților frazeologice. Prin urmare, este necesară reluarea unor chestiuni teoretice minimale, care au rolul de a aduce o mai mare claritate în analiza ulterioară a tipurilor de variație identificate.

La începuturile sistematizării noțiunilor referitoare la acest tip de structuri, lingviștii s-au axat cu precădere pe separarea lor de alte feluri de expresii, pe caracterizarea lor și pe consolidarea frazeologiei ca știință de sine stătătoare, diferită de lexicologie și sintaxă (Bally 1909, Dimitrescu 1958, Boroianu 1974, Hristea 1984). În abordarea tradițională a unităților frazeologice se pune accent pe echivalența semantică dintre unitatea lexicală și cea frazeologică și pe dispariția sensului propriu al elementelor componente, fapt ce poate fi demonstrat și de prezența arhaismelor (Bally 1963: 75). De aceea, *les unités phraséologiques* desemnează la Bally, întemeietorul frazeologiei, un grup de expresii cu o coeziune absolută a termenilor ce le compun. Printre caracteristicile cel mai des evidențiate în studiile

referitoare la frazeologie se numără următoarele: fixitatea structurii lexicale, necompoziționalitatea, lipsa variației morfosintactice, redarea în aceeași formă, coeziunea semantică, funcția referențială secundară, expresivitatea, intraductibilitatea construcțiilor într-o altă limbă, prezența arhaismelor.

Ambiguitatea care a luat naștere odată cu aprofundarea studiilor frazeologice și dificultatea de separare a unităților frazeologice de alte tipuri de construcții similare – în unele cazuri pe criterii considerate a fi subiective, precum expresivitatea sau familiaritatea – au condus la apariția unei întregi serii de termeni utilizați pentru denumirea obiectului de studiu: *locuțiune*, *expresie*, *sintagmă*, *formulă*, *idiotism*, *idiomatism*, *idiom*, *expresie idiomatică*, *frazeologism*, *izolare*, *clișeu* (Hebedean 2014: 102).

Din perspectiva unor studii mai recente, accentul se mută pe alte însușiri care sunt tratate ca un „gestalt” sub denumirea generică de *idiomaticitate*. Printre cele mai importante se numără compoziționalitatea. Ideea de compoziționalitate înaintată în unele studii (Wasow *et al.* 1983, Nunberg *et al.* 1994) se opune celei de necompoziționalitate promovată în lucrările mai vechi, care presupunea că sensurile elementelor componente ale unei unități frazeologice nu contribuie sub nicio formă la realizarea sensului figurat final al expresiei. Wasow și coautorii săi introduc, însă, noțiunea de compoziționalitate variabilă, admitând existența mai multor tipuri de frazeologisme, în funcție de măsura în care fiecare element al expresiei participă semantic la sensul global al construcției. Astfel, sunt identificate frazeologisme complet necompoziționale, parțial necompoziționale și complet compoziționale (Wasow *et al.* 1983: 105-107).

Transparența este o altă trăsătură des evocată în studiile frazeologice (v. Cacciari & Glucksberg 1991), aflată în strânsă legătură cu compoziționalitatea și care face referire la ușurința cu care sensul figurat al unei unități frazeologice poate fi identificat pe baza elementelor ce o compun. În general, frazeologismele opace (cele al căror sens nu transpare din elementele componente) sunt considerate a fi necompoziționale, iar cele transparente (cele al căror sens reiese într-o măsură mai mică sau mai mare din elementele componente), compoziționale.

Cele două caracteristici amintite mai sus se leagă în mod direct de o chestiune extrem de dezbătută în lingvistică, și anume accesarea sensului idiomatic. Problema stocării și decodării unităților frazeologice reprezintă o preocupare majoră a frazeologiei contemporane. În acest sens, am identificat trei teorii principale. Prima dintre ele este ipoteza procesării idiomatice (*idiomatic processing hypothesis*, Bobrow & Bell 1973), care susține că accesarea involuntară a sensului figurat se face prin recuperarea sa din lexiconul mental frazeologic, doar după ce se încearcă inițial o analiză lingvistică totală ce nu are succes în decodarea expresiei. O a doua teorie este cea propusă de Swinney și Cutler (1979) și poartă denumirea de ipoteza reprezentării lexicale (*direct access hypothesis*). Aceasta afirmă că procesarea sensului propriu al constituenților se întâmplă simultan cu procesarea sensului figurat al întregului frazeologism. Construcțiile de acest tip sunt depozitate

mental și evocate atunci când este necesar, într-un mod asemănător cuvintelor lungi. Ultima dintre cele trei teorii este ipoteza hibridă (*configuration hypothesis*), înaintată de Cacciari și Tabossi (1988), care susține că unitățile frazeologice sunt procesate treptat, cuvânt cu cuvânt, până într-un anumit punct critic, când construcția începe să capete configurația unui frazeologism și creierul înțelege că expresia nu poate fi interpretată literal, ci frazeologic.

Strict din perspectiva variației frazeologice, două alte mențiuni sunt necesare. În primul rând, ne vom referi la familiaritate, o trăsătură – și ea graduală – care ne arată cât de reperabilă este o unitate frazeologică de către vorbitorii unei anumite limbi. Familiaritatea se află în strânsă legătură cu variația frazeologică – cu cât un frazeologism este mai bine cunoscut și mai larg răspândit în cadrul unei comunități lingvistice, cu atât permite existența unui număr mai mare de variații. O combinație fixă de cuvinte poate fi analizată în termenii familiarității la oricare dintre nivelurile interpretării sale – lexical, morfologic, sintactic, semantic. În ceea ce privește sintaxa, atragem atenția asupra faptului că toate operațiile sintactice sunt direct dependente și restricționate de componenta semantică a frazeologismului, singurele modificări permise fiind acelea care nu afectează semantica expresiei, cele care sunt relevante pentru sensul ei unitar sau care servesc intenției de comunicare a vorbitorului.

În finalul acestui subcapitol, vom încerca să dăm o definiție cât mai cuprinzătoare a unităților frazeologice și să clarificăm în ce alte categorii de construcții *nu* se pot încadra ele. În ceea ce privește definirea lor, următoarea formulare ni se pare a fi cea mai adecvată:

Frazeologismele reprezintă o clasă de expresii cu formă fixă, cu o structură lexicală și sintactică diversă, ce poate permite anumite variații (în măsura în care acestea nu afectează sensul figurat unitar al construcției), al căror sens este de cele mai multe ori figurat și puternic expresiv, cu grade diferite de compoziționalitate și transparență, convenționalizate prin uzul repetat și stocate, transmise, recunoscute și decodate pe baza unor reprezentări, scheme și modele conceptuale motivate cultural și empiric. (Radu-Bejenaru 2021: 123)

Conceptul de *frazeologism* sau *unitate frazeologică* este adesea utilizat pentru a descrie o gamă foarte largă de tipuri de expresii, care variază din punctul de vedere al fixității și al expresivității. Din perspectivă structurală, ele pot lua forma unor locuțiuni sau colocații, criteriul semantic fiind cel care ne ajută să le delimităm. Frazeologismele pe care le vom analiza în această lucrare fac parte din categoria expresiilor cu un grad ridicat de plasticitate. Acest tip de structuri este diferit de cele de mai jos, aflate pe trepte diferite de expresivitate și compoziționalitate:

- **locuțiuni** de orice fel, în care termenii componenți nu participă la crearea unui sens nou, figurat și expresiv (*a face duș, a-și aduce aminte, ținere de minte, a lua o decizie*);

- **colocații**, fie ele terminologice sau nu (*centru de greutate, punct de fierbere, punct de sprijin, liniște adâncă*);
- **comparații** în cadrul cărora sunt asociați doi termeni cu sens propriu, fără ca vreunul dintre aceștia să sufere o transformare semantică care să creeze un înțeles global nou (*alb ca zapăda, galben ca lămâia, negru tăciune*);
- **alte unități frastice**, cu structură sintactică complexă (zicători, maxime, citate ale unor personalități, proverbe etc.).

Am insistat asupra trecerii în revistă a acestor informații, întrucât ele sunt relevante pentru înțelegerea în profunzime a fenomenului variației frazeologice și pentru că oferă o altă perspectivă asupra obiectului de studiu în sine, diferită de cea clasică.

2. VARIAȚIA FRAZEOLOGICĂ

2.1. ASPECTE TEORETICE GENERALE ALE VARIAȚIEI FRAZEOLOGICE

Contrar percepției tradiționale, multe dintre frazeologismele familiare suportă transformări de ordin formal și semantic în uz, unele dintre variante putând deveni instituționalizate prin utilizare recurentă (Gibbs și Nayak 1989, Groza 2005, Langlotz 2006, Parizoska 2022). În lingvistica românească, pe tema variației frazeologice s-au pronunțat de-a lungul timpului lingviști precum Iordan (1948, „Limba română actuală. O gramatică a... greșelilor”), Dimitrescu (1958, „Locuțiunile verbale în limba română”), Sala (1961, „Asupra metaforei reciproce”), Evseev (1969, „Contribuții la studiul variantelor unităților frazeologice”), Hristea (1984, „Frazeologia și importanța ei pentru studiul limbii române”), Coteanu *et al.* (1985, „Limba română contemporană. Vocabularul”), Avram (1987, „Probleme ale exprimării corecte”), Groza (2017, „Creativitate și expresivitate în frazeologie limbii române”).

Variația unităților frazeologice se întâmplă exclusiv în uz și poate apărea din rațiuni lingvistice sau extralingvistice. Manipularea celor mai multe dintre formele canonice ale unităților frazeologice se produce pentru a răspunde anumitor nevoi de comunicare pe care vorbitorul le are la momentul respectiv. Prin urmare, modificările care intervin sunt dependente de context, iar noile variante frazeologice apărute pot avea o interpretare deplină doar cunoscând aceste circumstanțe (Langlotz 2006, Parizoska 2022). Așa cum aminteam mai sus, multe dintre trăsăturile unităților frazeologice s-au dovedit a fi, de fapt, graduale. Acest lucru este valabil și pentru stabilitatea lor structurală. Pe parcursul transformărilor succesive pe care frazeologismele le suferă, se observă că fiecare construcție are un grad diferit de fixitate (*frozenness, fixedness* cf. Langlotz, 2006).

În ceea ce privește compoziționalitatea, s-a subliniat faptul că sunt mai predispuse la variații unitățile frazeologice compoziționale, adică cele al căror sens poate fi dedus pe baza elementelor componente (v. *spill the beans* vs. *kick the bucket*) (Gibbs și Nayak 1989), precum și că frazeologismele de tipul grupului verbal sunt cele mai susceptibile de a fi modificate (Parizoska 2022: 3). Cele mai frecvente modificări au loc la nivel morfologic și lexical (Groza 2005, Langlotz 2006, Parizoska 2022), întrucât sunt nivelurile cele mai accesibile, transformarea lor având un impact vizibil asupra structurii frazeologismelor.

2.2. TIPURI DE VARIAȚIE FRAZEOLAGICĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În clasificările prezente în literatura de specialitate se discută deseori și distincția voluntar – involuntar în procesul de transformare a unităților frazeologice. În unele cazuri, este greu de stabilit dacă în modificare a intervenit sau nu voința vorbitorului. Majoritatea situațiilor de variație sunt voluntare, date fiind corespondența contextuală și efectul comunicativ imediat obținut. Altele, însă, sunt evidente erori (*an idiomatic slip-of-the-tongue*, Langlotz 2006: 177) generate de cunoașterea insuficientă a formei ori sensului unității frazeologice. Indiferent de natura intenționată sau nu a modificărilor suferite de aceste structuri, variația frazeologică poate duce la inovații în această sferă a lexicului și la îmbogățirea fondului frazeologic.

Dintre clasificările făcute modificărilor ce intervin asupra unităților frazeologice pe care le-am întâlnit în diferite studii, credem că cea mai relevantă pentru specificul frazeologiei limbii române este cea propusă de Groza, în lucrarea sa din 2005. Astfel se conturează două categorii majore: o categorie a variațiilor frazeologice formale și o categorie a variațiilor frazeologice semantice. În acest demers, se ia în calcul, drept criteriu de delimitare, și intenția vorbitorului, vorbindu-se adesea despre variații formale și semantice ce pot avea caracter spontan sau voluntar.

Dintre variațiile formale spontane se disting variația fonetică, vizibilă, în genere, la nivel dialectal (*a băga în sperieți / spărieți*, Groza 2005: 57), variația gramaticală, care se manifestă prin diverse forme flexionare ale elementelor componente (*a lăsa pe cineva cu buza/buzele umflate*, Groza 2005: 57), variația lexicală și variația sintactică. Variația lexicală se poate realiza prin trei procedee – prin substituție (înlocuirea unui element al unității frazeologice cu un altul; *a avea / a purta pică pe cineva*), prin expansiune (adăugarea unuia sau a mai multor elemente noi în structura unității frazeologice; *a băga pe cineva în sperieți / a băga pe cineva în toți sperieții*) și prin elipsă (înlăturarea unuia sau a mai multor elemente din structura frazeologismului; *a rămâne ca trăsnet din senin / a rămâne ca trăsnet*) (Groza 2005: 57-60). Ceea ce autorul citat numește variație prin distribuție, noi am identificat-o ca fiind variație sintactică. Aceasta presupune schimbarea topicii unităților frazeologice: *a fi fără cap și coadă / a fi fără coadă și*

cap, a fi ascuțit la limbă / a avea limba ascuțită (Groza 2005: 60-61). Nu este foarte clar care dintre aceste variante sunt cele primare, canonice. Cert este, însă, că ele se află în circulație liberă și alternează frecvent. În toate aceste cazuri de variații considerate a fi spontane, se evidențiază faptul că nu există permutări semantice, sensul frazeologismelor rămânând același.

A doua subgrupă de variații formale este cea a variațiilor frazeologice intenționate, despre care se afirmă că sunt majoritare, apar ocazional în discurs și se produc „în vederea obținerii unui efect stilistic sporit” (Groza 2005: 74). În cadrul acestei grupe se disting două tipuri de modificări. Prima este cea a variației parasonimice, care constă în înlocuirea intenționată a unui element al unității frazeologice cu un parasonim: „Turismul și protocolul nu fac... *vilă bună*.” (în loc de *a face casă bună cu cineva*) (Groza 2005: 76). O a doua subgrupă este cea a variației prin expansiune (constând în adăugarea unor elemente noi) și a modificării poziției componentelor: „Dar Arghezi (...) versatil cum a fost tot timpul *s-a dat pe brazda conformismului*.” (în loc de *a se da pe brazdă*) (Groza 2005: 82).

Cea de-a doua categorie majoră cuprinde cazurile de variație semantică. Pe unele dintre ele le putem pune pe seama cunoașterii inexacte a sensului unităților frazeologice sau pe proximitatea fonologică dintre doi termeni (*muncă zilnică / muncă silnică*, Groza 2005: 87), fiind, așadar, involuntare. Unul dintre exemplele date de Groza este cel de resemantizare a expresiei *copil teribil* în următorul context: „În ciuda numeroaselor eșecuri, Maradona rămâne *copilul teribil* al fotbalului mondial.” De la sensul inițial de „copil-problemă” (cf. fr. *enfant terrible*), expresia ajunge să fie folosită cu înțelesul de „copil-minune” (Groza 2005: 88). În româna contemporană, probabil datorită semanticii adjectivului *teribil*, precum și recurenței sale utilizări pentru exprimarea superlativului absolut, îmbinarea de cuvinte pare a fi întrebuintată în cea mai mare parte cu cel de-al doilea sens, reinterpretat.

Al doilea tip de variații semantice este considerat a fi voluntar. După cum se poate observa din următorul exemplu, astfel de modificări, făcute cu un scop comunicativ clar, implică și multiple transformări de ordin formal: „De-abia scăpat în magazinul cu porțelanuri din Balcani, proaspătul *elefant roșu-galben-negru* a provocat un dezastru.” (Groza 2005: 90). A se vedea, spre comparație, forma standard a frazeologismului, (*a fi*) *elefantul din magazinul de porțelanuri*.

În ceea ce privește schimbările suferite de frazeologisme, se mai consemnează, de asemenea, o serie de fenomene conexe precum contaminarea frazeologică (realizată în baza atracției sinonimice, voluntare sau nu, cu rezultate, de regulă, efemere): „Astfel, scriitorul american Ernest Hemingway *susține negru pe alb* că a scris acea genială nuvelă intitulată *Bătrânul și marea* (...).” (Groza 2005: 97). În acest exemplu se remarcă fuziunea dintre alte două unități frazeologice, și anume *a susține sus și tare* și *a scrie negru pe alb*. Un alt procedeu este analogia frazeologică, care are ca rezultat crearea unor unități frazeologice noi, cu formă asemănătoare, dar cu conținut semantic diferit: *bombă cu efect imediat* (format prin

analogie de la expresia *bombă cu efect întârziat*) (Groza 2005: 100). Ultimul fenomen ține de productivitatea frazeologismelor și este reprezentat de derivarea frazeologică. Aceasta are un caracter sistematic și se poate realiza prin nominalizări verbale (*trăgător de sfori*, *trasul pe sfoară*, derivate din *a trage sforile*; *îmbătare cu apă rece*, derivat din *a se îmbăta cu apă rece*) sau derivare regresivă (*un răsuflu de ușurare*, derivat din *a răsufla ușurat*) (Groza 2005: 108-109).

Clasificarea de mai sus reprezintă o bună încercare de sistematizare și clarificare a modificărilor ce au loc în structura frazeologismelor românești. În practică, pe baza exemplelor identificate de noi, se poate remarca complexitatea variației frazeologice în limba contemporană, unul dintre aspectele sale esențiale fiind acela că, de multe ori, diversele tipurile de variație nu apar individual, ci se suprapun.

2.3. RESTRICȚII ALE PROCESULUI DE VARIAȚIE FRAZEOLOGICĂ

Deși în studiile actuale se pune accent pe caracterul recurent și frecvent al variației frazeologice în defavoarea tradiționalei stabilități formale și semantice, există, totuși, și o serie de restricții de ordin cognitiv, care limitează ocurența transformărilor lor.

Primul criteriu care impune limitări de variație este recognoscibilitatea noii variante. Alterarea formei sau a sensului unui frazeologism nu trebuie să fie atât de radicală încât aceasta să nu mai poată fi recunoscută de persoana care o receptează. Decodarea variantei frazeologice se va face pe baza elementelor pe care le are în comun cu frazeologismul aflat în forma sa standard (Langlotz 2006: 216), așadar structura nou creată trebuie să conțină destule „indicii” care să activeze schema lingvistică prin care este reprezentată unitatea frazeologică la nivel mental.

Un alt element important din perspectiva restricțiilor variaționale este funcționalitatea. Un frazeologism care suferă modificări trebuie să rămână funcțional – el trebuie să fie modificat doar în măsura în care efectul perlocuționar dorit poate fi realizat. Funcționalitatea este luată în considerare drept un criteriu de departajare a variantelor voluntare de cele involuntare. Astfel, o variantă frazeologică voluntară va fi funcțională în contextul în care apare, pe când una involuntară, care este înțeleasă ca o eroare de vorbire, va fi nefuncțională (Langlotz 2006: 220).

Al treilea principiu și, după unii autori, și cel mai important dintre cele care trebuie respectate în momentul transformării unui frazeologism este compatibilitatea. Orice modificare a imaginii evocate de către elementele componente trebuie făcută în concordanță cu sensul figurat al unității frazeologice (Langlotz 2006: 221). De asemenea, este necesar ca transformările care intervin să nu fie ambigue, să nu fie extrem de evidente, să poată fi evocate în mod independent (adică recognoscibile fără a se enunța în prealabil frazeologismul în forma sa standard) și să fie corecte din punct de vedere gramatical (Langlotz 2006: 222).

3. EXEMPLE DE VARIAȚIE A UNOR FRAZEOLOGISME DIN LIMBA ROMÂNĂ

În lucrarea de față am ales să exemplificăm situațiile de variație frazeologică pe baza a două construcții foarte expresive și des utilizate în limbajul curent, și anume *a pune batista pe țambal* și *a da cu mucii-n fasole*. Motivele pentru care ne-am oprit doar la acestea două este paleta neașteptat de largă de transformări pe care unitățile frazeologice le pot suferi. Prima dintre cele două, *a pune batista pe țambal* este utilizată cu sensul „a ascunde, a tăinui; a mușamaliza; a ascunde o problemă, fără a rezolva cauza ce o determină”. Nu este înregistrată în dicționarele academice, ceea ce ne indică fie că este relativ nouă în limba română, fie că are un caracter diastratic specific. Prima atestare pe care am reușit să o identificăm este într-o scriere satirică a ziaristului Constantin Constantinescu (cunoscut și sub pseudonimele de C. Cosco sau C. Glumici), din anul 1926, unde expresia pare a fi folosită cu sens propriu: „Te atinge apoi pă coarda a groasă și, când vrei să-ți faci damblaua, comanzi *să pue batista pă țambal* și să-ți zică Zorile”.¹ Originea probabilă a unității frazeologice se regăsește în metoda de atenuare a intensității sunetelor produse de țambal prin acoperirea cu o batistă. Fără doar și poate, odată cu trecerea vremii, ea s-a îmbogățit semantic prin sensul figurat actual, fiind folosită cu precădere în lexicul argotic. Relevante pentru această ipoteză a provenienței sunt și unele dintre utilizările ei actuale: „Asta înseamnă că a dispărut corupția din România? Deloc. Înseamnă că cineva *a pus batista pe țambal*, adică haide să facem lucrurile astea *în surdină* (...)”.²

Cea de-a doua expresie selectată este *a da cu mucii-n fasole*, care are sensul de „a face o gafă; a face o greșală jeanantă”. Frazeologismul nu are înregistrări lexicografice în forma dată, însă o construcție similară, cu sens diferit, apare în dicționarul frazeologic al lui Tomici (2009): *a trânti mucii în fasole cuiva* „a-și bate joc de cineva, a insulta pe cineva”. Unitatea frazeologică probabil că este relativ recentă, întrucât o primă atestare identificată de către noi datează din 1985 (Dumitru Radu Popescu, *Orașul îngerilor*). În cazul ei, sensul figurat este motivat de imaginea concretă (ceea ce Langlotz numește *literal scene*), de faptul exprimat de sensul propriu al cuvintelor.

Variantele unităților frazeologice au fost extrase din Romanian Web Corpus (roTenTen), existent pe platforma Sketch Engine. Romanian Web Corpus conține exclusiv texte preluate de pe rețele de socializare, forumuri, din presa difuzată online etc. Le vom reda în paginile care urmează cu un context minimal și cu explicații complementare acolo unde este necesar.

¹ Ziarul Veselia, 1926, nr. 9, pag. 6 (arcanum.com).

² spotmedia.ro, accesat la 12.11.2024.

3.1. VARIAȚIA PRIN SUBSTITUȚIE

Tipul de variație prin substituție este unul de ordin formal și constă în înlocuirea unuia dintre elemente cu un alt lexem, care să corespundă mai bine contextului, să aibă un grad mai mare de expresivitate și un efect stilistic sporit. Pentru că majoritatea exemplelor selectate au luat naștere voluntar, se poate observa că variația structurală are ecou și la nivel semantic, sensul fiecărei variante devenind unul foarte specific.

(1a) „În încercarea disperată de *a pune batista pe scandalul „Hexi Pharma”*, (...) Achimaș își dă cu stângul în dreptul și face o afirmație șocantă.”³

(1b) „Cavitatea bucală – cum ne învățau profesorii noștri – este oglinda organismului. Or, cei de azi au uitat acest lucru, *au pus batista pe... oglindă*.”⁴

(1c) „Când lumea era agitată cu planul de salvare și cu firfireii dați întreprinzătorilor privați, Legea Națională de Recuperare Industrială (NIRA) *a pus batista pe portofelul magnaților* și a îndulcit strâmtorarea.”⁵

(1d) „Stimați colegi, colaboratori, cititori și pretini, mă simt dator să *pun hârtia igienică pe țambal*: vă rog să vă relaxați (...) pentru că urmează o nouă postare, mult mai pozitivă, optimistă (...) cu așful de la alt etaj.”⁶

(1e) „Securitatea cetățeanului este permanent amenințată de abuzuri, ilegalități, violențe de tot felul, al căror număr continuă să crească în mod alarmant, iar organele abilitate ale statului *stau cu batista pe țambal*.”⁷

Observăm că oricare dintre componentele frazeologismului poate fi modificat, în cazul de față, atât predicatul, cât și complementul direct și complementul circumstanțial din cadrul expresiei. În ceea ce privește exemplele (1a) și (1c), substituția se combină cu expansiunea – structura frazeologismului este transformată prin adăugarea unor elemente noi, care să facă referire la o situație particulară (mușamalizarea scandalului legat de dezinfectanții diluați, respectiv complicitatea statului în îmbogățirea afaceriștilor americani). Exemplele (1d) și (1e) suportă transformări la nivel semantic. Primul dintre ele reprezintă comentariul unui internaut care în mai multe rânduri a declanșat discuții contradictorii prin postările sale despre afișe cu mesaje insolite.

În contextul dat, nu este substituit doar complementul direct pentru a se adapta noii situații relatate, ci unitatea frazeologică se resemantizează complet, căpătând sensul de „a calma spiritele; a aplana conflictul”. În cazul (1e), însă, are loc doar o modificare a conținutului semantic, verbul *stau* făcând referire la o situație care persistă de mai mult timp.

³ timpul.info, accesat la 18.09.2024.

⁴ <https://www.viata-medicala.ro>, accesat la 18.09.2024.

⁵ <https://romaniailibera.ro>, accesat la 18.09.2024.

⁶ <http://www.euasazic.ro>, accesat la 18.09.2024.

⁷ <http://cdep.ro>, accesat la 18.09.2024.

(2a) „De foarte multă vreme observ aici (...) o serie de persoane care nu cunosc reguli simple de editare (...). Și de obicei, în majoritatea cazurilor, sunt ăia de *trîntesc* (sic!) *mereu cu mucii în fasole celor care* în general au *gîndire* (sic!) de dreapta (...).”⁸

(2b) „Firea și alți trei senatori PSD vor să înființeze (...) Festivalul Internațional București „Pasărea Măiastră”. (comentariu utilizator) „Festivalul de *aruncat cu mucii în fasole*? Sau cel de explodat mămăliga cu dinamita.”⁹

(2c) „Tu de unde vii? *Ai dat cu mucii în articol* la final, autorule.”¹⁰

(2d) „(...) iar despre partea cu șmecheria *ai cam dat cu mucii în ciorbă*, dacă înțelegi ideea, cel mai modest și pacifist pe care am avut plăcerea să-l cunosc.”¹¹

(2e) „Azi, la meciul disputat de echipa dumitale împotriva echipei din Brezoele, *ai dat cu mucii în tigaie!*”¹²

(2f) „Marian Pavel nu și-a uitat originile. Și, odată ajuns în Parlament, a rămas același. Adică *și-a suflat mucii în fasolea BOR* susținând că sunt prea multe biserici și prea puține școli (...).”¹³

La fel ca în cazurile precedente, și aici constatăm că nu există restricții în privința elementelor care pot fi înlocuite. Schimbările sunt operate cu scopul de a adapta structura frazeologică la context, de a intensifica expresivitatea și de a conferi nuanțe ironice (2b) ori depreciative (2f). În (2b) observăm că are loc și o nominalizare, iar în (2d) și (2e), substituția se face prin cohiponimie, respectiv metonimie, ambele transformări fiind, după părerea noastră, involuntare (alterările de formă nu au relevanță pentru context sau pentru semantica expresiei). Exemplele (2a) și (2f) combină procedeul de substituție cu cel de expansiune, primul prin adăugarea unui complement indirect, iar al doilea prin adăugarea unui atribut substantival genitival.

3.2. VARIAȚIA PRIN EXPANSIUNE

(3a) „Faptul s-a lăsat cu demiteri pentru cei ce au spus un adevăr ce nu convenea (...), investigații ale „organelor în drept” asupra celor care au făcut astfel de afirmații și cu *batiste, adică nu, nu batiste, covoare plușate puse pe țambal.*”¹⁴

⁸ republica.ro, accesat la 16.08.2024.

⁹ hotnews.ro, accesat la 16.08.2024.

¹⁰ republica.ro, accesat la 13.11.2024.

¹¹ forum.4tuning.ro, accesat la 13.11.2024.

¹² dambovitapenet.ro, accesat la 13.11.2024.

¹³ independentonline.ro, accesat la 13.11.2024.

¹⁴ www.art-emis.ro, accesat la 18.09.2024.

(3b) „Sindicatele au fost „naționalizate”, activele toxice sunt băgate sub preș, *batista se ia de pe țambal și se bagă căluș în gură*, scapă cine poate. (...) Ziceți mersi că nu sunteți dați afară!”¹⁵

(3c) „Așa cum a ales să facă cedări în linie în politica „pașilor mici”, a acceptat să facă și concesii în ceea ce privește aspectele ideologice și de viziune strategică. Deci, *batista transnistreană pe țambalul pro-european...*”¹⁶

(3d) „Numai că, și de astă dată, curajosul rămător, îmbrăcat în toga istoricului, *a trântit cu voinicie proletară mucii în fasole*, declarându-l (...) pe Corneliu Zelea Codreanu, drept „erou romantic” (...).”¹⁷

(3e) „Nu e prima oară când din dorința de a se face remarcat cu orice preț reprezentantul Patriarhiei (...) *dă cu zgomot cu mucii în fasolea de post a controverselor.*”¹⁸

(3f) „Șansele lui vor depinde mult de evoluția situației externe, dar la cât (sic!) de consecventă este administrația Obama *de a trânti cu mucii în fasole, s-ar putea ca și fasolea să reacționeze și să-i sară pe față* în următoarele 16 luni.”¹⁹

Cazurile de variație prin expansiune se dovedesc a fi printre cele mai creative, dar și cele mai complexe. De multe ori nu este vorba doar de simple adăugări de elemente noi, ci de transformări sintactice neașteptate. Astfel, putem observa fenomenul de expansiune simplă doar în exemplele (3c), (3d), (3e). În (3c) sunt adăugate structurii frazeologice două atribute adjectivale, în (3d) este adăugat un complement circumstanțial de mod (și are loc și o substituție a verbului, cu rol de intensificare a acțiunii exprimate), iar în (3e) frazeologismul se extinde cu un complement de mod și două atribute. Toate au ca scop crearea unui efect perlocuționar puternic.

Cu un caracter plurivalent sunt transformările din (3a), (3b) și (3f). Astfel de modificări nu impactează sensul figurat al expresiei, ci aduc informații suplimentare despre contextul specific în care apar, motiv pentru care ele ar trebui interpretate în afara unității frazeologice (Langlotz 2006: 213). Fenomenul este unul complet dependent de context și lipsit de predictibilitate (depinde doar de capacitatea creativă a celui care îl produce), iar în literatura de specialitate este tratat ca un joc de cuvinte (Langlotz 2006: 213). Acest tip de expansiune constă în manipularea imaginii de referință evocate de sensul propriu al elementelor frazeologismului, motiv pentru care trebuie interpretată ca atare, textual.

¹⁵ www.hotnews.ro, accesat la 18.09.2024.

¹⁶ adevarul.ro, accesat la 18.09.2024.

¹⁷ conteledeasantgermain.ro, accesat la 13.11.2024.

¹⁸ ziarulatac.ro, accesat la 13.11.2024.

¹⁹ inliniedreapta.net, accesat la 16.08.2024.

3.3. VARIAȚIA PRIN ELIPSĂ

(4a) „Sau după învolburarea acestor zile, care l-a scos pe domnul Ghiță din flegmatica sa tăcere olimpiacă, vom asista din nou la *efectul de surdină al batistei pe țambal* cu care ne-au obișnuit infailibilității justiției noastre independente (...)?”²⁰

(4b) „După premiile APTR, acuzate de partizanat politic, *corifeii batistei pe țambal* (...) se văd obligați să accepte (...) ultimele două recunoașteri internaționale ale valorii postului de televiziune Antena 3 (...)”²¹

(4c) „După ce acest dosar a fost plimbat prin trei parchete, până la urmă procurorii DIICOT au ales *soluția batistei pe țambal* și aruncă o vină morală pe protestatari (...)”²²

(4d) „Ca să fiu clar înțeleasă, nu susțin deloc *practica batistei pe țambal*.”²³

(4e) „În buna *tradiție a batistei pe țambal*, reprezentanții statului n-au dat nici numele producătorilor, nici ale alimentelor inferioare calitativ celor din străinătate.”²⁴

(4f) „*Cu mucii în fasole*”²⁵

(4g) „Nu trece săptămâna fără un nou *atac cu mucii în fasole* din partea domnului Pop, ministrul Educației. Ieri, la deschiderea anului universitar, dl. Pop a sfârșit un discurs cațavencian despre datorie (...)”²⁶

Elipsa presupune suprimarea unuia sau a mai multor elemente din structura unității frazeologice. Din cele câteva exemple amintite putem extrapola regula care guvernează acest proces, și anume că nu pot fi înlăturate componentele care fac parte din nucleul conceptual al frazeologismului. Vor fi eliminate acele elemente care nu sunt relevante semantic pentru sensul figurat al acestuia. În cazul celor două frazeologisme puse în discuție, se păstrează unitățile lexicale cele mai semnificative pentru decodarea lor semantică (*batista pe țambal* și *mucii în fasole*). Nici elipsa nu apare ca fenomen singular, ci se combină cu alte procedee. Cu excepția exemplului (4f), în toate celelalte situații unitatea frazeologică este atributivizată.

3.4. VARIAȚIA PRIN NOMINALIZARE VERBALĂ (DERIVARE FRAZEOLOGICĂ, GROZA 2005)

(5a) „*Pusul batistei pe țambal* a fost dus la nivel de artă de pesediștii din generația primarului Turcea.”²⁷

²⁰ conteledesaintgermain.ro, accesat la 14.11.2024.

²¹ conteledesaintgermain.ro, accesat la 14.11.2024.

²² actualitateaprahoveana.ro, accesat la 14.11.2024.

²³ cameradeputatilor.ro, accesat la 14.11.2024.

²⁴ viata-libera.ro, accesat la 14.11.2024.

²⁵ Titlu de articol pe dilemaveche.ro, accesat la 14.11.2024.

²⁶ globber.ro, accesat la 14.11.2024.

²⁷ <https://catalinbejan.ro>, accesat la 18.09.2024.

(5b) „El a spus că nu mai dorește ca în sistemul pe care-l conduce să se mai poarte *aruncatul batistei pe țambal*.”²⁸

(5c) „O complicitate generalizată a pledat pentru *punerea batistei pe țambal* în aceste chestiuni.”²⁹

(5d) „Chiar dacă neagă fără a propune nimic în loc. (...) Nimic structurat. Doar o joacă de-a *datul cu mucii în fasole*.”³⁰

(5e) „(...) Vasile Blaga pare a fi devenit și el jucător de bază în sportul național care este numit *datul cu mucii în fasole*.”³¹

(5f) „Iar în final, exersînd (sic!) temeinic *aruncatul cu mucii în fasole* mai și declară: „Avem nevoie de cineva cu reprezentativitate” (...).”³²

Variația realizată prin intermediul nominalizării verbale este inclusă în unele studii la categoria derivării. Ea presupune înlocuirea formei verbale predicative cu o formă la un mod nepersonal (infinitiv lung, participiu, supin). În exemplele (5b) și (5f) se observă și o substituție a elementului verbal, făcută cu scopul de a intensifica efectul comunicativ.

3.5. VARIAȚIA PRIN PASIVIZARE

(6a) „(...) liderul PSD a lipsit de la citirea deciziei CCR de invalidare a referendumului din 29 iulie în Parlament. (...) Încă de duminică am prevăzut la o emisiune cu Ioan Ghișe și Sergiu Andon că *batista e pusă pe țambal*.”³³

(6b) „Cu alte cuvinte, demisa a demisionat, deci nici măcar o sancțiune administrativă nu a primit! *Batista a fost pusă pe țambal*, iar românii pot trăi împreună cu PDL, fericiți, până la adânci bătrâneți (...).”³⁴

(6c) „Personajul amintit de toată lumea în atare întâlniri și conjuncturi e Victor Ponta (...). Afacerea Lukoil, cu *batista pe țambal pusă pe dosar* – apărut chiar la televizor de Victor Ponta?”³⁵

În ceea ce privește pasivizarea, se remarcă faptul că nu toate unitățile frazeologice pot suferi astfel de transformări. Exemplele noastre conțin doar unul dintre frazeologisme, întrucât pentru cel de-al doilea nu s-au putut identifica ocurențe. Asta ne sugerează că structura lui este una restrictivă, nepermițând pasivizarea.

²⁸ jurnalul.ro, accesat la 14.11.2024.

²⁹ digi24.ro, accesat la 14.11.2024.

³⁰ europeea.ro, accesat la 14.11.2024.

³¹ atitudineonline.ro, accesat la 14.11.2024.

³² adrianfurnica.ro, accesat la 14.11.2024.

³³ mariusghilezan.ro, accesat la 18.09.2024.

³⁴ m.cdep.ro, accesat la 18.09.2024.

³⁵ cursdeguvernare.ro, accesat la 18.09.2024.

O posibilă explicație a acestor „deficiențe de transformare” (*transformational deficiency*) ar putea ține de specificul lor semantic – o construcție poate fi pasivizată dacă atât sensul ei textual, cât și cel figurat (frazologic) permit asemenea modificări (Langlotz 2006: 23). În exemplele selectate, pe lângă schimbările de ordin morfologic (timp, persoană, număr etc.), vedem și o expansiune – adăugarea unui complement circumstanțial de loc în contextul din (6c) – care nu respectă neapărat principiul eficienței lingvistice și al funcționalității și pe care o putem considera redundantă. O formulare precum (*cu*) *batista pusă pe dosar* ar fi avut probabil același efect stilistic, însă autorul a presupus că semantica noii variante ar putea fi afectată dacă ar renunța și la al doilea element.

3.6. VARIAȚIA PRIN CONTAMINARE FRAZEOLOGICĂ

(7a) „Hei, ceilalți catindați la oala cu miere a primăriei Brașovului! Ce vă faceți pe mai departe? *V-a aruncat* penalul Scripcaru *mucii în fasole*. Să vă văd cu ce ieșiți la vânzarea electorală pentru brașoveni!”³⁶

(7b) „Nu-ți ajunge că, de când ai intrat în media, *o arzi cu mucii în fasole boabe* – ba sari la gâtul unor granguri mari în televiziune, ba îți umfli mușchii dând în judecată paginademediă.”³⁷

(7c) „Când ne apărăm nevoile și neamul, suntem invincibili. Când încercăm și noi să mai jucăm câte ceva, *ne dăm cu mucii în fasole...* Achim a luat galben.”³⁸

(7d) „Vorba e: unde dai și unde crapă?! Pentru că, de data asta, chiar *au dat-o cu bâta în fasole* (asta dacă nu a fost treabă intenționată!) (...).”³⁹

Deosebit de interesante sunt cazurile de variație obținute prin contaminare frazeologică, adică prin combinarea unor elemente dintr-o unitate frazeologică cu elemente dintr-o alta. Acest fenomen poate fi atât voluntar, cât și involuntar și se poate manifesta în baza similarității structurale (lexicale) sau semantice a celor două frazeologisme care fuzionează.

Și în aceste situații tipurile de variație pot interfera. În exemplul (7a), construcția obținută provine din amalgamarea frazeologismului *a lovi pe cineva de îi sar mucii* „a aplica cuiva o lovitură puternică” cu *a da cu mucii în fasole* și este însoțită de o substituție a verbului, dar și de o modificare a topicii prin intercalarea subiectului. Cel de-al doilea context, (7b), conține o contaminare frazeologică între expresiile *a o arde cu tupeu* „a fi foarte îndrăzneț” și *a da cu mucii în fasole*, o expansiune prin atribut substantival, dar și o modificare a conținutului semantic, sensul nou al frazeologismului fiind „a se comporta arogant, făcând tot felul de

³⁶ brasovultau.ro, accesat la 13.11.2024.

³⁷ paginademediă.ro, accesat la 16.08.2024.

³⁸ craiova-maxima.ro, accesat la 16.08.2024.

³⁹ www.infoest.ro, accesat la 08.10.2024.

gafe”. În al treilea exemplu, expresia s-a format prin contaminarea dintre *a-și da cu stângul în dreptul* „a fi neîndemânatic” și *a da cu mucii în fasole*. În fine, cea de-a patra unitate frazeologică este obținută prin combinarea a două expresii cu același sens: *a da cu bâta în baltă* „a face o gafă” + *a da cu mucii în fasole*.

4. CONCLUZII

În încheiere, putem reconfirma că variația unităților frazeologice se întâmplă doar în uz, în anumite contexte, și că poate apărea voluntar (cu intenție) sau spontan (fără intenție). Din acest motiv, decodarea variantelor frazeologice este strict dependentă de context. O altă observație este aceea că transformările morfologice (număr, gen, persoană, timp etc.) afectează cel mai puțin sensul global figurat al frazeologismelor și că, în practică, deseori se utilizează procedee multiple de variație pentru modificarea aceleiași unități frazeologice.

Variația frazeologică reflectă natura dinamică a limbajului și este o expresie a creativității specifice indivizilor umani. Aceștia manipulează structura lexicală și semantică a formelor canonice a unităților frazeologice cu scopul de a codifica diverse nuanțe expresive (ironie, umor etc.) și de a adapta conținutul acestora la un context dat. Unele dintre variante se pot lexicaliza, îmbogățind astfel fondul frazeologic al limbii.

Creativitatea idiomatică și flexibilitatea unităților frazeologice pot fi, totuși, restricționate de anumite norme gramaticale (ex., verbe care nu permit pasivizarea), precum și de simțul lingvistic al vorbitorilor, a căror intenție este de a menține variantele recognoscibile, în vederea realizării scopului comunicării.

Suntem de părere că putem obține date mai concludente doar cu ajutorul experimentelor lingvistice. Lingvistica experimentală ne poate ajuta să sistematizăm mai bine modificările, să identificăm gradele de flexibilitate ale frazeologismelor și să explicăm de ce unele dintre ele prezintă deficiențe de transformare, pe când altele permit o serie întreagă de modificări. De asemenea, putem înțelege mecanismele cognitive care activează variația frazeologică.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Avram, M., 1987, *Probleme ale exprimării corecte*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Bally, C., 1909, *Traité de stylistique française*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Bally, C., 1963, *Traité de stylistique française. Second volume. Seconde édition*, Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Bobrow, S.A., S. Bell, 1973, „On Catching on to Idiomatic Expressions”, *Memory & Cognition*, vol. 1, № 3, 343–346.
- Boroianu, I., 1974, „Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unități frazeologice” (I), în *Limba și Literatură*, № 1, 25–34.

- Cacciari, C., P. Tabossi, 1988, „The Comprehension of Idioms”, *Journal of Child Language*, vol. 16, 387–405.
- Cacciari, C., Glucksberg, S., 1991, „Understanding Idiomatic Expressions: The Contribution of Word Meanings”, în G. B. Simpson (ed.), *Advances in psychology*, № 77, 217–240.
- Coteanu, I. et al., 1985, *Limba română contemporană. Vocabularul*. Ediție revizuită și adăugită, București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Dimitrescu, F., 1958, *Locuțiunile verbale în limba română*, București: Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Evseev, A., 1969, „Contribuții la studiul variantelor unităților frazeologice”, în *Analele Universității Timișoara. Seria științe filologice* VII, 246–252.
- Gibbs, R.W., N.P. Nayak, 1989, „Psycholinguistic Studies on the Syntactic Behavior of Idioms”, *Cognitive Psychology*, 21(1), 100–138.
- Groza, L., 2005, *Dinamica unităților frazeologice în limba română contemporană*, București: Editura Universității din București.
- Hebedean, D., 2014, „Frazeologia – considerații teoretice”, în *Philologica Banatica*, VIII (1), 98–113.
- Hristea, T., 1984, „Frazeologia și importanța ei pentru studiul limbii române”, în *Limbă și Literatură*, № 1, 5–14.
- Iordan, I., 1948, *Limba română actuală. O gramatică a... greșelilor*, Ediția a II-a, București: Editura Socec & Co.
- Langlotz, A., 2006, *Idiomatic Creativity: A Cognitive-Linguistic Model of Idiom-Representation and Idiom-Variation in English*, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Publishing Company.
- Nunberg, G. et al., 1994, „Idioms”, *Language*, 70(3), 491–538.
- Parizoska, J., 2022, „Idiom modifications: What Grammar Reveals About Conceptual Structure”, *Lexis*, 19/2022, 1–16.
- Popescu, D.R., 1985, *Orașul îngerilor*, București: Editura Cartea Românească.
- Radu-Bejenaru, A., 2021, *Conceptualizarea trăsăturilor morale negative în frazeologia română și bulgară. O perspectivă interculturală și interlingvistică*, București: Editura Universității București.
- Sala, M., 1961, „Asupra metaforei reciproce”, în *Fonetica și dialectologie*, III, 203–209.
- Swinney, D., A. Cutler, 1979, „The Access and Processing of Idiomatic Expressions”, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, vol. 18, 523–534.
- Tomici, M., 2009, *Dicționar frazeologic al limbii române*, București: Editura Saeculum Vizual.
- Wasow, T. et al., 1983, „An Interim Report”, S. Hattori & K. Inoue (eds.), *Proceedings of the XIIIth International Congress of Linguistics*, 102–115.

SOME CASES OF IDIOMATIC VARIATION IN CONTEMPORARY ROMANIAN

Abstract

The present paper represents an attempt to examine the types of idiomatic variation in the Romanian language, starting from concrete examples, extracted from online written sources. In the first part, we aim to clarify the theoretical aspects of Romanian phraseology, offering a new perspective on its specific features. We also explore the relevant theoretical works that have addressed the topic of idiomatic variation over time. In the second part, we classify and analyze the phraseological variants of two peculiar Romanian expressions – *a pune batista pe țambal* and *a da cu mucii în fasole*.